Sari Sulkunen
Yliopistonlehtori, FT
Kieli- ja viestintätieteiden laitos
Jyväskylän yliopisto

LAUSUNTO
12.10.2017

Eduskunnan sivistys- ja tiedejaostolle

Asia: HE 106/2017 vp Hallituksen esitys eduskunnalle valtion talousarvioksi vuodelle 2018
Teema: Toimenpiteet luku- ja kirjoitustaidon parantamiseksi

Kansainvälisten tutkimusten perusteella suomalaislasten, -nuorten ja aikuisten lukutaito on kansainvälisesti verraten korkeatasoista (Kupari ym. 2012; Malin ym. 2013; Vettenranta ym. 2016). Tutkimustuloksista on kuitenkin nähtävissä selkeitä tarpeita lukutaidon kehittämiselle. Sekä 15-vuotiaiden nuorten että 16–24-vuotiaiden lukutaito on heikentynyt vuosituhannen vaihteesta. Aikuisista erityisesti 55–65-vuotiaiden taidot ovat selvästi muita työikäisiä heikompia. Lisäksi sekä nuorten että 16–65-vuotiaiden aikuisten joukossa 11 prosenttia jää lukutaidon alimmille taitotasoille eli pystyy lukemaan vain lyhyehköjä, selkeitä tekstejä tutuista aiheista. Etenkin tekstien kriittinen tarkastelu on ollut suomalaisnuorille erityisen vaikeaa (Sulkunen ym. 2010). Viimeisimmissä, vuoden 2015 PISA-tuloksissa nuorten lukutaidossa näkyy kuitenkin varovaisen myönteistä kehitystä. Lukutaidon heikkeneminen on pysähtynyt, alimmille taitotasoille jääneiden lukijoiden osuus on pysynyt ennallaan vuodesta 2012 ja poikien lukutaito on hieman parantunut. Toisaalta tuloksissa näkyy osaamisen kulttuurinen ja sosioekonominen eriarvoistuminen. Myös suomalaisnuorten kirjoittamistaidoissa on kansallisten arviointitutkimusten mukaan puutteita (Harjunen & Rautopuro 2015), eikä kirjoittamistaitojen kehittymisessä ole näkyvissä myönteistä kehitystä.

Seuraavaksi keskitytään tarkemmin keskeisiin luku- ja kirjoitustaidossa näkyviin haasteisiin ja painopistealueisiin taitojen parantamiseksi. Näiden lähtökohtana on käsitys luku- ja kirjoitustaidoista tilanteisesti vaihtelevina: eri tilanteissa kohtaamme erilaisia tekstejä, joiden tulkitsemisen ja tuottamisen tavat vaihtelevat. Lisäksi kirjoitetun tekstin ohella pitää pystyä tuottamaan ja tulkitsemaan muitakin esittämisen tapoja. Nykyisin puhutaankin monilukutaidoista, joihin sisältyy kyky hankkia, muokata, tuottaa, esittää ja arvioida tietoja eri muodoissa ja erilaisten välineiden avulla. (Luukka 2013.) Nämä taidot harjaantuvat ja kehittyvät koko eliniän monenlaisissa tilanteissa. Niiden kehittämiseksi tarvitaan siis tukea ja toimenpiteitä, jotka kohdistuvat kaikenikäisiin ja joissa hyödynnetään useiden eri alojen asiantuntemusta.

Osaamisen eriarvoistuminen pysäytettävä jo varhaislapsuudessa: lukutaito-ohjaus osaksi neuvolatoimintaa

Tasa-arvon näkökulmasta keskeisin haaste on lukutaidon eriarvoistuminen kotitaustan perusteella (Sulkunen & Nissinen 2012). Kotien valmius tukea lapsen lukutaidon kehittymistä vaihtelee suuresti, ja lapset ovat jo kouluun tullessaan eriarvoisessa asemassa. PISA 2015 -tutkimuksen perusteella

kotitausta on entistä voimakkaammin yhteydessä lukutaitoon eli ero eri sosiaaliryhmien lukutaidon välillä on entistä suurempi. Lisäksi alimmista sosiaaliryhmistä tulevien nuorten taidot heikentyvät muita enemmän ja sama kehitys näkyy myös tyttöjen ja poikien välisissä eroissa: lukutaito on heikentynyt alimmissa sosiaaliryhmissä voimakkaammin pojilla kuin tytöillä. (Arffman & Nissinen 2015.) Nämä tulokset heijastavat suomalaisen yhteiskunnan sosiaalisten rakenteiden muuttumista sekä sosiaaliryhmäkohtaisia sukupuolinormeja.

Koska lasten kielellinen kehitys ja lukemisen valmiudet alkavat kehittyä jo varhaisessa vuorovaikutuksessa, kaikkien vanhempien tietoisuutta lukutaidon merkityksestä ja kodin keinoista tukea lapsen taitojen kehittymistä olisi lisättävä. Erityisen tarpeellista tämä olisi alimmissa sosiaaliryhmissä. Olemassa olevien paikallisten käytänteiden ja materiaalien (esim. lukusilta.fi, luelapselle.fi) lisäksi olisi kehitettävä uusia toimintatapoja ja kumppanuuksia, jotka tavoittavat myös alempien sosiaaliluokkien perheet. Eräs merkittävä tapa tavoittaa kaikki lapsiperheet on neuvola. Lukutaito-ohjauksesta olisikin tehtävä säännöllinen osa neuvolatoimintaa. Tähän neuvoloiden henkilökunta tarvitsee koulutusta ja materiaalia.

Opettajien valmiuksia opettaa tiedonalansa tekstitaitoja tuettava: ammatissa toimiville opettajille osaamisen kehittämisohjelma

Kouluopetuksessa keskeinen haaste on uusien opetussuunnitelmien tavoitteiden vieminen käytännön opetukseen. Monissa oppiaineissa tekstit sekä niissä käytetty kieli ovat abstrakteja ja vaikeita, mutta opetus on silti sisältöpainotteista. Tällöin erityisesti kieli- tai tekstitaidoiltaan heikoimmat oppilaat eivät saa tarvitsemaansa tukea. Sekä perusopetuksen että lukion uudet kielitietoiset opetussuunnitelmat korostavat, että monilukutaidot kehittyvät kaikissa oppiaineissa ja kaikki opettajat ovat oman tiedonalansa kieli- ja tekstikäytänteiden asiantuntijoita. Opetussuunnitelmat antavatkin periaatteessa hyvän perustan tukea erilaisten tekstien tulkitsemisen ja tuottamisen taitoja kaikissa oppiaineissa. Toteutuessaan monilukutaidon opettaminen tukee kaikkien, myös maahanmuuttajataustaisten, oppilaiden taitojen kehittymistä.

Tiedonalakohtaisten tekstitaitojen opettaminen kaikissa oppiaineissa edellyttää ammatissa toimivien opettajien osaamisen kehittämisohjelmaa sekä aineenopettajien peruskoulutuksen uudistamista. Aineenopettajien peruskoulutukseen ei tähän saakka ole sisältynyt tiedonalan kielen ja tekstitaitojen opettamista. Ammatissa toimivien opettajien tehokas ammatillisen osaamisen kehittäminen perustuu käytänteille, jotka nojaavat opettajien omaan asiantuntijuuteen ja ovat tarpeeksi pitkäkestoisia. Koulutusten lisäksi tällaisia voivat olla esimerkiksi yhteisöllinen oppiminen tai oman opetuksen tutkimuksellinen kehittäminen. Ulkopuolisten kouluttajien roolina on tukea kielitietoisten pedagogisten käytänteiden kehittämistä ja soveltamista totuttuja toimintatapoja rikkoen. Esimerkkejä tällaisista koulutuksista ovat Jyväskylän yliopiston historian opettajille suunnattu Monilukutaidot ja tutkiva ote historian opetuksessa -koulutus sekä luokanopettajille suunnattu Hermolle-koulutus.

Huomiota myös kirjoittamisen opetukseen: kaikille opettajille koulutusta kirjoittamisen ohjaamisesta

PISAn kaltaiset laajat tutkimukset kertovat kirjoitettujen tekstien lukutaidosta. Tämä onkin keskeinen taito oppimisessa, monissa työtehtävissä ja arkisissa asiointitilanteissa. Lähes yhtä keskeinen taito on kirjoittaminen, sillä edelleen eri kouluasteilla osaamista osoitetaan pitkälti kirjoittamalla. Lisäksi asioihin vaikuttaminen tapahtuu usein kirjoittamalla argumentoiden niin perinteisissä yhteyksissä kuin

sosiaalisessa mediassakin. Kirjoittamisen opetus ja sen kehittäminen jää kuitenkin usein lukutaidon varjoon. Kansallisten arviointien perusteella tiedetään, että peruskoululaisten kirjoittamistaidoissa on paljon kehitettävää, erityisesti yhteiskunnallisen osallistumisen kannalta olennaisten argumentoivien tekstien tuottamisessa (Harjunen & Rautopuro 2015). Monilukutaito ei tarkoita vain lukutaitoa. Opetussuunnitelmat velvoittavat kaikkia opettajia kiinnittämään huomiota myös kirjoittamistaitojen kehittämiseen, joten kaikki aineenopettajat tarvitsevat kirjoittamistaitojen ohjaamisen koulutusta.

Ammatillisen koulutuksen tekstitaitojen opetusta vahvistettava: opetuksen vähimmäistuntimäärät asetukseen, erityisopetusresurssit riittäviksi ja ammattiaineiden opettajille koulutusta

PIAAC-tutkimuksen tulokset kertovat, että ammatillisen tutkinnon suorittaneiden lukutaito on vain jonkin verran pelkän perusasteen koulutuksen suorittaneita parempi mutta selvästi lukion suorittaneita heikompi. (Malin ym. 2013). Tämä johtuu osaksi siitä, että ammatilliseen koulutuksen hakeutuu opiskelijoita, joiden tekstitaidot ovat suhteellisen heikot. Lisäksi koulutuksen painopiste on ammatillisessa osaamisessa. Huolimatta selkeästä tarpeesta kehittää opiskelijoiden tekstitaitoja niiden opetuksen asema on ammatillisen koulutuksen viimeisissä opetussuunnitelmauudistuksissa heikentynyt. Osa sisällöistä on siirtynyt valinnaisiksi ja opetuksen painopiste on entistä voimakkaammin ammatillisessa viestinnässä. Lisäksi lähiopetuksen määrässä on koulutuksen järjestäjästä riippuvaa vaihtelua, mikä luo opiskelijoiden epätasa-arvoa. Tekstitaidot ovat kuitenkin keskeisiä opiskelutaitoja, joiden merkitys jatko-opintokelpoisuuden näkökulmasta on suuri. Itsenäisen verkko-opiskelun lisääntyminen vaatii entistä enemmän opiskelijoiden taidoilta. Nykyisellään ammatillisen koulutuksen tavoite taata kaikkien opiskelijoiden jatko-opintokelpoisuus ei luku- ja kirjoitustaitojen osalta täyty.

Ammatillisen koulutuksen tekstitaito-opetusta voi vahvistaa monin eri keinoin. Ensinnäkin lähiopetuksen vähimmäistuntimäärät tulisi säätää asetuksella lukion tapaan. Toiseksi erityisopetusresurssien riittävyys tulisi varmistaa huomioiden niistä hyötyvien opiskelijoiden suuri määrä. Kolmanneksi myös ammattiaineiden opettajien ja opettajankouluttajien tietoisuutta tekstitaitojen merkityksestä niin arkisissa asiointitilanteissa, työssä kuin opiskelutaitoinakin tulisi vahvistaa. Perusopetuksen opetussuunnitelmasta tuttua alakohtaisten tekstitaitojen ajatusta voisi viedä myös ammattiaineiden opettajille.

Aikuisten lukutaitokin kaipaa vahvistamista: pitkäkestoista tukea osaamisohjelmasta

Myös useilla aikuisilla on puutteita luku- ja kirjoitustaidoissaan, mikä voi aiheuttaa ongelmia arkisissa asiointitilanteissa esimerkiksi TE- ja veroasioita hoidettaessa ja osoittautua haasteeksi työelämässä ja elinikäisessä oppimisessa. Kaikissa aikuisryhmissä on aikuisia, joiden lukutaito on puutteellinen, mutta heidän määränsä vaihtelee. Taidoiltaan heikoimpia on eniten vanhimmissa aikuisryhmissä (yli 55-vuotiaissa), pelkän perusasteen tai ammatillisen tutkinnon suorittaneiden joukossa sekä toistuvasti tai pitkään työttömänä olleiden ryhmässä. Toisin kuin lasten ja nuorten kohdalla naisten ja miesten välinen ero lukutaidossa on hyvin pieni, näin myös 16–29-vuotiaiden ikäryhmässä.

Näiden aikuisten toimintaedellytysten turvaamiseksi on tärkeää huolehtia selkokielisten materiaalien ja palvelujen saatavuudesta. Kaikki välttämättömät verkkopalvelut olisi ohjeistettava selkokielisesti tai muuta kuin kirjoitettua kieltä käyttäen. Nykyteknologia antaa tähän hyvät mahdollisuudet. Tästä hyötyisivät myös maahanmuuttajataustaiset suomalaiset, joiden suomen tai ruotsin kielen

taito ei kaikissa tilanteissa vielä ole riittävä. Selkotoiminnan riittävyys tulisi selvittää ja sen resurssit vakiinnuttaa riittävälle tasolle.

Niille aikuisille, joilla on selviä ongelmia avaintaidoissa, tarvitaan pitkäkestoista ja intensiivistä tukea. Suurin haaste aikuisten avaintaitojen koulutuksessa on kuitenkin saada koulutukseen juuri ne aikuiset, jotka tarvitsevat perustaitojensa kehittämistä eniten. Aktiivisimmin aikuiskoulutukseen osallistuvat korkeasti koulutetut ja korkeassa ammattiasemassa olevat eivätkä ne, joilla on puutteita taidoissaan. Tärkeää onkin pyrkiä viestimään riittämättömän lukutaidon ja muiden perustaitojen yleisyydestä, taitojen kehittämisen tarpeesta ja tarjolla olevasta koulutuksesta. Koulutuksessa on tärkeää huomioida kunkin oppijan yksilölliset tarpeet ja lähtötaso sekä räätälöidä koulutusta, joka on mielekästä aikuisille ja vastaa heidän tarpeitaan. Työhön ja työvoimakoulutukseen liittyvä täydennyskoulutus on yksi tehokas keino. Aikuisten luku- ja kirjoitustaidon parantamiseksi tarvitaan kuitenkin laajamittaista osaamisohjelmaa vuosina 2003–2009 toteutetun Noste-ohjelman tapaan.

Kehittämistoiminnan pohjaksi tarvitaan tutkimusta

Edellä kuvatut kehittämisen painopisteet tarvitsevat perustakseen tutkimustietoa. Opetuksen ja opettajien ammatillisen osaamisen kehittämiseksi tarvitaan tietoa kirjoittamisen opetuksesta, joka on ollut tutkimuksessa lukutaitoon verrattuna laiminlyöty osa-alue. Lisäksi tarvitaan tutkimusta, jonka perusteella saisi kokonaisvaltaisen käsityksen lasten ja nuorten monilukutaidoista ja siis siitä, millaiselle osaamispohjalle opetusta lähdetään rakentamaan. Eri tiedonalojen tekstitaidoista on myös sangen vähän tutkittua tietoa, vaikka joitakin tutkimushankkeita jo on (esimerkiksi Jyväskylän ja Helsingin yliopistojen yhteinen Kohti tiedonalakohtaista ajattelua -hanke, www.hislit.fi).

Laajojen kansainvälisten arviointitutkimusten (PIRLS, PISA & PIAAC) hyödynnettävyyttä tutkimuksessa voisi parantaa kansallisilla lisäoptioilla, jotka mahdollistaisivat kansallisesti keskeisten kysymysten syvemmän analyysin. Samojen lasten kehittymisen seuranta 4. luokalta (PIRLS) perusopetuksen päättövaiheeseen (PISA) ja edelleen aikuisuuteen (PIAAC) antaisi arvokasta tietoa suomalaisten oppimisen poluista, lukutaidon kehittymisestä ja sen yhteydestä eri tekijöihin. Kansallisten optioiden suunnittelu tulisi aloittaa hyvissä ajoin hankerahoituksen turvin tehdyllä selvityksellä keskeisimmistä kansallisista erityiskysymyksistä.

Lähteet:

Arffman, I. & Nissinen, K. (2015). Lukutaidon kehitys PISA-tutkimuksissa. Teoksessa J. Välijärvi ym. (toim.) Millä eväillä osaaminen uuteen nousuun? PISA 2012 tutkimustuloksia, s. 28–49. Helsinki: OKM.

Harjunen, E., & Rautopuro, J. (2015). Kielenkäytön ajattelua ja ajattelun kielentämistä. Äidinkielen ja kirjallisuuden oppimistulokset perusopetuksen päättövaiheessa 2014: keskiössä kielentuntemus ja kirjoittaminen. Helsinki: KARVI.

Kupari, P., Sulkunen, S., Vettenranta, J. & Nissinen, K. (2012). Enemmän iloa oppimiseen. Kansainväliset PIRLS- ja TIMSS-tutkimukset Suomessa. Jyväskylä: Koulutuksen tutkimuslaitos.

Luukka, M-R. 2013: Opetussuunnitelmat uudistuvat: tekstien lukijasta ja kirjoittajasta monilukutaituriksi. Kieli, koulutus ja yhteiskunta 5 / 2013.

Malin, A., Sulkunen, S. & Laine, K. (2013). PIAAC 2012. Kansainvälisen aikuistutkimuksen ensituloksia. Helsinki: OKM.

Sulkunen, S. & Nissinen, K. 2012. Heikot lukijat Suomessa. Teoksessa Sulkunen, S. & Välijärvi, J. (toim.) 2012. Kestääkö osaamisen pohja? PISA 09, s. 46–61. Helsinki: OKM.

Sulkunen, S., Välijärvi, J., Arffman, I., Harju-Luukkainen, H., Kupari, P., Nissinen, K., Puhakka E. & Reinikainen, P. (2010). PISA09. Ensituloksia. Helsinki: OKM.

Vettenranta, J., Välijärvi, J., Ahonen, A., Hautamäki, J., Hiltunen, J., Leino, K., Lähteinen, S., Nissinen, K., Nissinen, V., Puhakka, E., Rautopuro, J. & Vainikainen, M-P. 2016. Huipulla pudotuksesta huolimatta. PISA 2015 ensituloksia. Helsinki: OKM.